

نارەزايى ئاۋ لە ئىران

24-07-2021

نووسەرەگان

زريان رۇژھەلاتى

كورتە : نارەزايى خەلكى خوزستان لە ئىران بەھۆى كەمئاوى، لەم رۇژانەدا كە پلەى گەرما لەوئ، خۆى لە قەرەى 47 _ 48 پلە دەدات، رۇژھەى تارانى داگرتووہ. ئىران لە چاۋ چەند سالى پيش ئىستا، لە سياسەتى دەرەوہ پيدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانوستاندىن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و. داۋاى لا بردنى گەمارۇكان دەكات. بەشيك لە ركابەرە ناۋچەيەكانيشى، دەيانەوئ گرژيەكانيان لەگەلى كەمبەكەنەوہ. ھەلبەت دۇخى سياسەتى ناوخواى وانبيە و رووبەرۋوى يەكيك لە گرنگترين قەيرانەكانى خۆى بووہتەوہ؛ ئەويش نارەزايى جەماوہريە!

بەرايى

نارەزايى خەلقى خوزستان لە ئىران بەھۆى كەمئايى، لەم رۇزئاندا كە پلەى گەرما لەوئى، خۇى لە قەرەى 47 - 48 پلە دەدات، رۇزھەقى تارانى داگرتووه. ئىران لە چاوەند سالى پېش ئىستا، لە سىياسەتى دەرەویدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانوستاندن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و، داواى لاىردنى گەمارۇكان دەكات. بەشنىك لە ركا بەرە ناوچەبىيەكانىشى، دەيانەوئى گۇرۇبەكانىان لەگەلى كەمبەكەنەوه. هەلبەت دۇخى سىياسەتى ناوخۇى وانىيە و رووبەرەووى يەكئىك لە گۇرنگرتىن قەيرانەكانى خۇى بووئەتەوه؛ ئەويش نارەزايى جەماوهرىيە!

رووداوهكە چىيە؟

نارەزايى خوزستانىيەكان لە دەست كەمئايى، بۇ دوو پارىزگاي ئىسغەهان و لوپستانىش پەرەى سەند و چەند شوئىنىكى جىجايى گرتەوه. هيومان رايئس وۇچ باسى كووزانى 3 خۇپىشاندەرى كردووه [1] و، هەندىك سەرچاوهى دىكەش ئەو ژمارەى بۇ 7 بەرزەكەنەوه [2].

ژمارەىيەك لە پەرلەمانتارەكانى ئەو پارىزگايە رەخنەيان لە حكومەت و پەرلەمان گرتووه كە خەمى دۇخى خوزستان ناخۇن و ئايەتوللا محەممەد حوسەين ئەحمەدى شاھروودى، نوئىنەرى ئەوئى لە ئەنجوومەنى شارەزايانى رابەرى، رەخنەى لە كەمەرخەمىي نووسىنگەى رابەرى ئىران، سەرۇككۇمار و وەزارەتى وەزەش گرتووه و گوتوويەتى "بەداخووه گۇييان لىنەگرتىن" [3].

خوزستان لەجىياتى دانەىيەك، 4 رووبارى گەورە و بچووكى بە ناوەكانى (كارون، مارون، دز و كەرخە) هەيە و بەپئى هەندىك لە ئامارەكانىش، "33% ئاوه سەرزەوونىيەكانى ئىران لەوئىيە" [4]، بەلام ئىستا كەمئايە!

نارەزايەكان دەلەين، پۇرۇزەكانى حكومەت بۇ گواستەوهى ئاوى رووبارەكانى خوزستان بۇ پارىزگا ناوەندىيەكانى ئىران، بىچ و بناوانى ئەو كەمئايەىيەى دروستكردووه و، هەندىك لە بەرپىرسانى حكومەتىش دەلەين بەفەرۇدانى ئاوى كىشەكەى دروستكردووه. سالى 2019، ناوەندى لىكۇلەينەوهكانى پەرلەمانى ئىران، پېشبىنى كردبوو كە 80% خەلكى ئىران تووشى گرتى كەمئايى بىنەوه. [5] لەوئىشدا ئامازەى بەوه كردبوو كە ناوچەى ئاوىي نۆوهراسى ئىران، كە پارىزگكان وەك: ئىسغەهان، كرمان، يەزد و خۇراسانى جنوبىش دەگرتەوه. كەمئايەتىن ناوچەن. ماوهى چەندىن سالىشە پۇرۇزەى جىجايى بۇ گۇرپىنى رېووى ئاوى ناوچەكانى رۇزئاواى ئىران لە ئارادايە. ئەمسال حەسەن رۇحانى پۇرۇزەىيەكى گواستەوهى ئاوى دەريا بۇ سەحراى كردووه كە ئامانج لىي، گواستەوهى ئاوى شىرىنكراوى خەلىچ و دەرياي عومانە بۇ پارىزگكانى نۆوهراسى، سىستان و بەلوچستان. لە سەر لەقەكانى رووبارى كارونى خوزستان كە چەند پارىزگايەكى دىكەوه دىن، چەندىن بەنداو دروستكراون و لەرپى تونىل و كەنالەوه، ئاوى بۇ پارىزگكانى نۆوهراسى براوه. لانىكەم باسى پۇرۇزەى 9 بەنداو لەسەر لەقەكانى كارون دەكرىن كە لە هەرسى پارىزگاي لورستان، مەركەزى و چوارمەھال و بەختارىيەوه دەرۇتە ناو خوزستان كە هەندىكانى كەوتوونەتە كار و ئەمەش خەلكى تووهر كردووه. نەك تەنيا خەلكى ئاسايى، بەلكو ئەمە مشتومرئىكى لەنۆوان پەرلەمانتارانى خوزستان و پارىزگايەكى وەك ئىسغەهانىش دروستكردووه كە ئاوى بۇ براوه. سالى 2019، 19 پەرلەمانتارى ئىسغەهان لە دزى لاىردنى پارەى دائراو بۇ جىيەجىكردنى پۇرۇزەكانى گواستەوهى ئاوى لەقەكانى رووبارى كارون بۇ پارىزگايەكانى و زىندووكرندەوهى رووبارى زايەندەپوود، دەستيان لەكاركېشايەوه تاوهكو حكومەت ناچاربىت ئەو پارەى تەرخانبات و ئەويش كردى. [6] نوئىنەرانى خوزستانىش لەكاتى گوتارى رۇحانيدا نارەزايان دەربىرى و دواترىش لەگەل نوئىنەرانى چوارمەھال و بەختارى لەگەل جىگىرى سەرركۇمار كۇبوونەوه.

بۇيە ئەم بابەتە پۇتانسىيەلى ئەوهى تىدايە كە لە رووداويكى ئىدارىيەوه بۇ پىرسىكى سىياسى بگوازىتەوه. جىياووزى ئىتنى نۆوان ئەو پارىزگايانەى كە ئاويان لىپراوه، لەگەل ئەوانەى كە ئاويان بۇ براوه، واىكردووه كە بەرپىرسانى پلەيەكى تاران، كە زۇريان خەلكى ناوچەكانى نۆوهراسى و باكورى ئەو وئاتەن وەك خۇراسان و سەمان و يەزد و ئىسغەهان و ...، خەمى ئەوهيان بىت كە نەوهك ئەو نارەزايانە قەلشە ئەتنى و نەتەوهبىيەكان زياتر بكات.

هەلبەت سىياسەتى گلدانەوه و گواستەوهى رېووى ئاوى لەئىران، تەنيا پىرسىكى سىياسى نۆوخۇيى دروستكردووه، بەلكو بابەتىكى بۇ پەيوەندىيەكانى عىراق و ئىرانىش دروستكردووه كە دەشى لە داھاتوودا زياتر بىتە رۇزەف. چونكە دروستكردنى بەنداو لەسەر لەقەكانى سىروان و زاب كېشەى بۇ هەرىمى كوردستان و عىراقىش دروستكردووه.

لە ماۋەي زياتر لە 10 سالى رابردوودا ئەمە سىيەمىن خۇپپىشاندىكى گەورەي خوزستانىيەكانە كە لە ئىران كوردبىتيان. سالى 2011 دىكى نامەي بەرپرسىكى تاران لەبارەي گۆرپىنى ديموگرافىيە پارىزگاگە خۇپپىشاندىكى كرا كە تووندووتىزىي تىكەوت. سالى 2018 يىش ھەرلە سەر ئاۋ خەلك ھاتتە سەرچادە و لە 2021 يىشدا دووبارە بووھە.

مەحمود ئەحمەد نەزاد سەركۇمارى پىشوووتى ئىران، تازەي باسى ئەۋەي كرووۋە كە كاتى خۇي "ئەنجومەنى بالاي ئاسايشى نەتەۋەي، لە ترسى ئەۋەي كە نەۋەك شەرىكى دىكە رووبدات، گەشەپىدانى خوزستانى بەتايەتى لە رۇژئاۋاي كارون راگرتوۋە، كاتىك خۇي بووھتە سەرۋۆكۇمار، ئەۋ بىرپارەي ھەلۋەشانوۋەتەۋە." [7] گوتەكانى ئەحمەدى نەزاد ھەر ئامانچىكان ھەبىت، دەتوانن ئەۋە دەرخەن كە چۇن روانگەيەكى ئەمنى و سوپايى، كارىگەرى لەسەر گوزەرانى رۇژانەي خەلك داناۋە. قاسمى سولەيمانى دىشتەكى پارىزگاى خوزستان گوتوۋەتەي، لە ئامارەكاندا رىزەي بىكارى لە خوزستان بە 14.5% ديارە بەلام لە ھەندىك شوپىندا لە سەرۋەي 40%-45% دايە. خوزستان دۇخىكى ھاوشىۋەي بەسەرى عىراقى ھەيە. نەۋتى زۆرە و خزمەتگوزارىي كەمە. زياتر لە 50% يەدەكى نەۋتى ئىران لەۋىيە[8]، بەلام كەمئوۋى و بىن كارەبايى و بىكارى تىنى بە دانىشتوۋانەكەي ھەلچىۋە كە دىشتى پىرسى ھاۋبەشپىت لەگەل بەشىكى زۆرى ناۋچەكانى دىكەي ئىرانىش.

زيادبوونى نارەزايى جەماۋەرى

لە ماۋەي چەند سالى رابردوودا نارەزايى جەماۋەرى، لە بەشى باشوورى گۆي زەۋى و لەۋ و لاتانەي بەپىيان لەگەل ديموكراسى باش نىيە، زيادى كرووۋە. لە 12 مانگى سالى 2019دا، لانىكەم 50 خۇپپىشاندىكى گەورە و بچووك رووبانداۋە، ئەم ژمارەيە لە 11 مانگى سالى 2020دا گەپىشتوۋەتە 77.9% لەنۋو 16 خۇپپىشاندىكى ھەرگەرنى كە لە ئەمرىكاي لاتىنەۋە بگرە تاۋەكو ئاسيا كراون، [9] بىچگە لە 4 دانە كە ھۆكارەكان زياتر سىياسى بوون، ئەۋاندىكە زياتر ھۆكارى ئابوورى و دژايەتى گەندەلى و ناعەدالەتى و داۋاي رىفۇرم، پالئەرە سەرەكىيەكانى خۇپپىشاندىكى بوون. خەلكى دىنا ئىدى زياتر لە جاران دىكى حۇمەتەكانىان دەرەكەۋىت و ئىرانىش لەمە بەدەر نىيە.

لە ماۋەي دەسەلتى كۇمارى ئىسلامى ئىراندا، بەمەي ئەمجارەي خوزستانەۋە، لانىكەم 12 خۇپپىشاندىكى گىرنى دەرەكەۋتوون. ھەرچار حۇمەت سەركوتىكرووۋە، بەلام ھەرچى چوۋە ماۋەي نىۋان خۇپپىشاندىكى كەمتر بوو، ھەرۋەھا بەشدارىي خەلك زياتر بوو. بىچگە لەۋە، تووندووتىزىي زياترىشى تىكەۋتوۋە. دەتوانىن بىزىن بىچگە لە رووداۋەكانى سالى 1981، نارەزايى فراۋان تاۋەكو كاتى خۇپپىشاندىكى خۇپپىشاندىكى تاران و تەۋرەز لە سالى 1999، كە دىكى داخستنى رۇژنامەي سەلام كرديان، شتىكى گەورە روۋپىندا، بەلام رووداۋەكانى دە سال دواتر، رىيان خۇشكرىد بۇ زنجىرەيەك خۇپپىشاندىكى كە ھەرچى چوۋە ماۋەي نىۋان كەمتر بوو. سالى 2009 لە دىكى ئەنجامى راگەپىندراۋى ھەلۋەزاردن خەلكانىكى زۆر لە سەرتاسەرى ئىران دەرەكەۋتە سەرچادە و لە ئەنجامدا بەپىي كەمترىن ژمارەكانىش بىت، لانىكەم 30 كەس كوزران و نىكەي 4000 كەسپىش گىران. لە 2011، نارەزايىيەك لە دىكى دەستكارىكردى ديموگرافىا لە خوزستان دەرەكەۋت كە تىپىدا 27 كەس كوزران. لە 2011 و 2012دا شەپۇلى بەھارى عەرەبى، كارىگەرىيەكى سنوردارى لەسەر ئىران دانا، بەلام حۇمەت تۋانىي كۇنترولى بكات. لەۋەشدا لانىكەم، 3 كەس كوزران و زياتر لە 90 كەس بىرىندار بوون و نىكەي 1500 كەسپىش گىران. لە 2017-2018دا نارەزايى لەدەست گرانى تەشەنەي كرد و لە ئەنجامدا، 22 كەس گىيانى لەدەستدا و نىكەي 3700 كەسپىش گىران. لە 2018، نارەزايىيەكى ئاۋ لە خوزستان دەرەكەۋت. 4 كەس كوزرا و 21 دىكە بىرىندار بوون و 10 كەسپىش لەسەرى گىران. داۋاي ئاۋ، نارەزايى بەنزىن لە 2019 ھات كە ئەۋانەي كەمترىن ژمارەي كوزرەكان دەلئىن، باسى 300 و ئەۋانەشى زۇرتىن دەلئىن، باسى كوزرانى 1500 خۇپپىشاندىكى دەكەن و دەلئىن نىكەي 7000 كەسپىش گىران. لە 2019دا نارەزايى لەسەر گرتنى مەلەيەكى سوننە لە بەلوچستان دەرەكەۋت كە تىپىدا 6 كەس بىرىندار بوون. لە 2020دا نارەزايى لەسەر خستتەخوارەۋەي فرۇكە ئۇكرانىيەكە دەرەكەۋت و، لەسەر ئەۋەش 30 كەسپىش گىران. 2021 لە بەلوچستان لەسەر كوزرانى چەند كەسپىش لەۋانەي لە سنوور قاچاقى دەكەن، نارەزايى دەرەكەۋت و لە ئەنجامدا 27 كەس كوزرا، 50 بىرىندار بوون و 3 كەسپىش گىران.

كۇتايى

بەگشتى دەتوانىن بىزىن بەمەي خوزستانەۋە، ئەمە 5 سالە كە لە ئىران بە داۋاي يەكدا خۇپپىشاندىكى دەرەكەۋت. نارەزايىيەكان خىرا بلاۋ دىبەنەۋە. بابەتى نارەزايىيەكانىش تەنبا سىياسى نىن، بابەتى ئابوورى و تەننەت پىرسى مەزھەبى و نەتەۋەپىش لە گۆرپىدايە. ۋەك ئەۋانەي

1981 و 1999 نين كه زياتر پرسى ئازادى و سياسى هەبن و پيوستى بە حيزبىكى سياسى هەبىت تاوهكو ريكيان بخت. خوپيشاندان لەسەر ئاو دەتوانن يەكسەر بۆ داوايەكى سياسى بگۆرێت. نارەزايى لەسەر بەنزين و گرانیى دەتوانن بۆ نارەزايى لە سياسەتى تاران لە فەلەستين و لوبنانيش بگۆرێت. سنوورى نيوان هۆكارە سياسى و ناسياسىيەكانى خوپيشاندان كەمپەنگ بووه. بۆيە ئەوهى خوزستان لەسەر ئاوه هەروهەا لە ئاويش زياتره. ئيران لەوانەيه بتوانن سەركوتى بكات وهك ئەوانيدىكه، بەلام هيج گەرەنتىيەكى نيه كه لە شوپنيزى ديكهوه نارەزايى دەرئەكەوێت. چونكه بابەتەكان بۆ نارەزايى لە جاران زۆرترن. پێدەچێت تائيستا ئيران توانيبىت لە بابەتەكانى سياسەتى دەرئەوهى ئەم قوناخەدا هەلبكات، بەلام بۆ دوخی ناوخۆ كيشەى ئەو نارەزايانەى هەيه. سەرئەنجام ئەزموونى 5 سالى رابردووى دەرئەهتات كه، چەندەى حكومەت بە كۆنترۆلكردنى خوپيشاندانەكان راهاتبێت، بەو ئەندازەيەش، زاتى خەلكى لە حكومەت شكاه!

<https://www.hrw.org/news/2021/07/22/iran-deadly-response-water-protests> - [1]

- [2]

<https://www.independentpersian.com/node/164011/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%81%D8%B6%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%D9%86%DA%AF%DB%8C%D9%86-%D8%A7%D9%85%D9%86%DB%8C%D8%AA%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%8C-%D8%AE%D8%B7-%D9%88-%D9%86%D8%B4%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%B3%D8%A6%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86>

<https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%B6%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%AF-%D9%86%D9%85%D8%A7%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D9%82%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%A8%D8%A7%D9%81/2308467>

- [4]

<https://www.mpo-kz.ir/content/uploads/2019/07/%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%B7%D8%A8%DB%8C%D8%B9%DB%8C-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%A2%D8%A8-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D9%84%D8%AF-%D9%87%D9%81%D8%AA%D9%85.pdf>

<https://rc.majlis.ir/fa/news/show/1097109> - [5]

- [6]

<https://www.mardomsalari.ir/report/100902/%D9%85%D8%A7%D8%AC%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B5%D9%88%D8%A8%D9%87-%D8%AC%D9%86%D8%AC%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D9%84-%D8%A2%D8%A8-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA>

- [7]

<https://www.independentpersian.com/node/163166/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%88%D8%A7%DA%A9%D9%86%D8%B4-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86>

%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%DB%8C%E2%80%8C%D9%86%DA%98%D8%A7%D8%AF-%D8%A8%D9%87-
%D8%A7%D8%B9%D8%AA%25

https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/background.htm - [8]

<https://carnegieendowment.org/2020/12/21/worldwide-protests-in-2020-year-in-review-pub-83445>- [9]

<https://www.voanews.com/americas/global-protests-2019-demonstrators-around-world-demand-reform> [10]